

Mateusz Rabiega
Politechnika Wroclawska
Wydział Architektury
Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Projekt Infrastruktura Niepodległości – międzywojenny powiat kaliski

Działania podjęte w ramach części projektu Infrastruktura Niepodległości dotyczącej międzywojennego powiatu kaliskiego zaowocowały powstaniem wystawy i broszury opowiadających o dziedzictwie architektonicznym regionu i procesach modernizacyjnych w nim zachodzących w dwudziestoleciu międzywojennym.

słowa klucze: Kalisz, dwudziestolecie międzywojenne, odbudowa, wystawa

Projekt „Infrastruktura Niepodległości” zorganizowany przez Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki w ramach Wieloletniego Programu „Niepodległa” miał na celu popularyzować architekturę polskich powiatowych projektów modernizacyjnych w dwudziestoleciu międzywojennym. Istotne było pokazanie, że procesy modernizacji oraz dynamiczny rozwój zabudowy i infrastruktury nie zachodziły wówczas jedynie w najbardziej obecnie znanych i najlepiej przebadanych ośrodkach (Warszawa, Katowice, Gdynia), ale również na peryferiach ówczesnych województw, słabiej dotychczas promowanych. Wybrano dziewięć powiatów z terytorium międzywojennej Polski: chrzanowski, inowrocławski, kaliski, Królewska Huta, morski, radomski, rzeszowski, siedlecki, wysokomazowiecki¹. Dla każdego spośród nich wyłoniono w drodze otwartej rekrutacji kuratorów-organizatorów, których zadaniem było przeprowadzenie kwerendy bibliotecznej, archiwalnej i badań terenowych w wybranym regionie, opracowanie zebranych materiałów, przygotowanie koncepcji wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo, a następnie ich realizacja².

W ramach projektu autor niniejszego artykułu miał przyjemność organizować lokalną część przedsięwzięcia dla powiatu kaliskiego. Po udziale w szkoleniu dla wszystkich kuratorów-organizatorów w lipcu 2019 roku. w Warszawie autor przeprowadził kwerendę, która objęła zasoby archiwalne w Archiwum Państwowym w Kaliszu, liczne publikacje o historii i architekturze regionu, karty zabytków udostępnione przez Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz strony internetowe. Kwerendę w Archiwum Akt Nowych w Warszawie przeprowadził

¹ *Infrastruktura Niepodległości*, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki. Dostępny w Internecie: <http://niaiu.pl/infrastruktura-niepodleglosci/> [dostęp: 31.12.2019].

² Tamże.

równolegle Makary Górzyński. Następnie, przy zaangażowaniu pracowników Urzędu Miejskiego w Kaliszu oraz dzięki uprzejmości innych instytucji, podjęte zostały działania zmierzające do stworzenia broszury i wystawy plansz przedstawiających architekturę i procesy modernizacyjne w dwudziestoleciu międzywojennym w powiecie kaliskim. Partnerami wydarzenia zostali: Miasto Kalisz, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa. Projekt objęty został także honorowym patronatem Prezydenta Miasta Kalisza.

Nieoceniony wkład w powstanie wystawy mieli członkowie Pracowni Historii Sztuki i Kultury Artystycznej Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, którzy przygotowali teksty i dokonali wyboru ilustracji na plansze wystawowe i do broszury: Maciej Błachowicz (o sporcie i rekreacji, infrastrukturze oraz rozbudowie Kalisza poza centrum), Joanna Bruś (o odbudowie Kalisza w dwudziestoleciu międzywojennym), Makary Górzyński (o architekturze szkół powszechnych, średnich i zawodowych w Kaliszu oraz projektach niezrealizowanych gmachów publicznych) i Anna Tabaka (o miejscowościach letniskowych pod Kaliszem). Teksty na plansze i do broszury napisali również inni specjaliści zajmujący się historią Kalisza i regionu: Jarosław Dolat (o przemyśle w Kaliszu) i Grzegorz Waliś (o Liskowie – wzorowej wsi). Autor opracował natomiast teksty opowiadające ogólnie o modernizacji w dwudziestoleciu międzywojennym i o mniejszych miejscowościach powiatu kaliskiego.

Ryc. 1. Widok ul. Śródmiejskiej w Kaliszu w stronę Głównego Rynku. Nowe kamienice kontrastują z ruinami pozostałymi po I wojnie światowej

Źródło: fot. z lat 20. XX w. ze zbiorów NAC, sygn. 1-U-1927.

W omawianym okresie najistotniejszym elementem czyniącym powiat kaliski wyjątkowym na tle II Rzeczypospolitej było wielkie dzieło odbudowy Kalisza po zniszczeniach w 1914 roku.³ Wzniesiono wówczas gmachy ratusza (proj.

³ M. Rabiega, *Modernizacja w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości – międzywojenny powiat kaliski*, red. M. Rabiega, Kalisz 2019, s. 4.

Sylwester Pajzderski), Teatru Miejskiego (proj. Czesław Przybylski), Banku Polskiego (proj. Marian Lalewicz), Poczty Polskiej (proj. Julian Puterman-Sadłowski) oraz wiele kamienic⁴. W Kaliszu zachodziły również procesy modernizacyjne zaspokajające potrzeby społeczne dotyczące edukacji i kultury – w 1919 roku ukończono budowę rozpoczętej jeszcze podczas I wojny światowej Szkoły Powszechnej im. Repphana (proj. Zdzisław Kalinowski), a w latach 1919-1921 powstał kompleks szkół powszechnych połączonych salą gimnastyczną i towarzyszącymi im budynków mieszkalnych przy ul. 3 Maja (proj. Sylwester Pajzderski)⁵. Pod koniec lat 20. wzniesiono z kolei Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową (proj. Franciszek Eychhorn), a w drugiej połowie lat 30. wybudowano gmach Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego oraz Liceum Handlowego⁶. Kontynuowano wówczas również akcję budowy szkół powszechnych, rezygnując jednak z ambitnej i monumentalnej architektury. Według projektów typowych powstały trzy drewniane szkoły „barakowe” na obrzeżach ówczesnego Kalisza⁷.

Rozwój miasta napędzały zakłady przemysłowe. Najistotniejsze z przedsięwzięć w tym zakresie dotyczyły budowy elektrowni i rzeźni miejskiej oraz rozbudowy tzw. „Bielarni”⁸. Towarzyszyły im przemiany infrastrukturalne. W latach 30. oświetlono niektóre ulice lampami na wysokich betonowych słupach, a także rozpoczęto budowę miejskich wodociągów i kanalizacji⁹.

Ryc. 2. Elektrownia Okręgowa w Piwonicach (dzisiaj osiedle Kalisza)

Źródło: fot. z 1938 r. ze zbiorów NAC, sygn. 1-G-1560.

⁴ J. Bruś, *Odbudowa Kalisza*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 5-7.

⁵ M. Górzyński, *Architektura dla szkolnictwa powszechnego w międzywojennym Kaliszu*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 8-9.

⁶ M. Górzyński, *Fundamenty modernizacji gospodarczej: Nowe gmachy szkół średnich i zawodowych w Kaliszu*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 10.

⁷ M. Górzyński, *Architektura...*, dz. cyt., [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 8-9.

⁸ J. Dolat, *Zakłady przemysłowe w Kaliszu*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 11-12.

⁹ M. Błachowicz, *Infrastruktura w Kaliszu*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 15.

W dwudziestolecu międzywojennym zapewniono mieszkańcom Kalisza szerokie możliwości realizacji ich zainteresowań w zakresie sportu i rekreacji. Powstały nowe przystanie wioślarskie: młodzieży szkolnej, harcerska, poczty, wojska, policji i klubów żydowskich. W latach 1926-1927 wybudowany został natomiast nowoczesny piłkarski stadion miejski z bieżnią i betonowym torem kolarskim wokół oraz zadaszoną drewnianą trybuną¹⁰.

W okresie po poszerzeniu granic Kalisza w 1934 roku największym zbudowanym w mieście gmachem był Szpital im. Przemysła II, otwarty w 1937 roku¹¹. Urzeczywistnienia nie doczekały się natomiast Dom Kultury i Sztuki im. Adama Asnyka ani Ośrodek Przynależenia Wojskowego i Wychowania Fizycznego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, których realizację przerwał wybuch II wojny światowej¹².

Ryc. 3. Szpital Miejski im. Przemysła II w Kaliszu

Źródło: fot. z 1937 r. ze zbiorów NAC.

Poza Kaliszem w międzywojennym powiecie kaliskim działało się mniej, jednak warte odnotowania są, podobnie jak w przypadku Kalisza, nowo budowane szkoły powszechne – najokazalsze powstały w latach 20. w Błaskach, Nowym Nakwasinie i Rajsku (wszystkie proj. Sylwester Pajzderski). Ponadto w wielu miejscowościach powstały obiekty Ochotniczej Straży Pożarnej oraz domy ludowe, rozbudowywano także kościoły i dwory¹³. Przede wszystkim

¹⁰ Tenże, *Kalisz – sport i rekreacja*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 13.

¹¹ Tenże, *Kalisz – rozbudowa miasta poza centrum*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 14.

¹² M. Górczyński, *Nowe elity państwowe: projekty gmachów publicznych z końca lat trzydziestych w Kaliszu*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, s. 16-17.

¹³ M. Rabiega, *Mniejsze miejscowości powiatu kaliskiego*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, s. 18-19.

spośród wsi powiatu kaliskiego wyróżnił się Lisków, wzorowa wieś spółdzielcza, rozwijająca się dzięki działalności ks. Wacława Blizińskiego, wizytowana m.in. przez prezydenta Stanisława Wojciechowskiego i premiera Władysława Grabskiego. W międzywojniu wzniesiono w Liskowie budynki gimnazjum, remizy strażackiej, szkoły powszechnej, domu ludowego, mleczarni, rzeźni i piekarni oraz obiekty Sierocińca św. Wacława¹⁴. Podkaliską ciekawostką z dwudziestolecia międzywojennego są letniska – Słoneczna i Krzyżówki – gdzie kaliszanie wyjeżdżali w celach wypoczynkowych. W tej pierwszej zachowało się kilka domów o formach modernistycznych, rzadko spotykanych wówczas na terenach wiejskich powiatu kaliskiego¹⁵.

Ryc. 4. Budynek gospody w Liskowie wzniesiony w latach 1935-1937 na potrzeby hotelu i restauracji

Źródło: fot. ze zbiorów NAC, sygn. 1-G-2393-18.

19 października 2019 r. uroczyste otwarto wystawę przybliżającą wyżej wymienione zagadnienia, wieńczącą projekt „Infrastruktura Niepodległości” dla międzywojennego powiatu kaliskiego. Plansze wystawowe eksponowane były od 17 października do 12 listopada 2019 r. na Głównym Rynku w Kaliszu, a w dniach 18-19 października towarzyszyły one międzynarodowej konferencji naukowej organizowanej przez Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – „Kontakty artystyczne między blokami politycznymi po drugiej wojnie światowej w Europie Środkowej: sztuki wizualne, władza, propaganda kulturowa”¹⁶. Jednocześnie wydana została także broszura zawierająca rozszerzoną wersję tekstów prezentowanych na planszach,

¹⁴ G. Waliś, *Lisków – wzorowa wieś*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 20-21.

¹⁵ A. Tabaka, *Słoneczna i inne letniska*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, s. 22-23.

¹⁶ Zob. *Artistic contacts between political blocs in post-1945 Europe*, [w:] Conference Kalisz 2019. Dostępny w Internecie: <https://kaliszconference2019.wordpress.com/> [dostęp: 29.02.2020].

a dzień po otwarciu wystawy zorganizowany został spacer po śródmieściu Kalisza ze szczególnym zwróceniem uwagi uczestników na odbudowę miasta w dwudziestolecie międzywojennym. Wystawa i spacer były zapowiadane i komentowane w lokalnych mediach¹⁷.

Ryc. 5. Otwarcie wystawy „Infrastruktura Niepodległości – międzywojenny powiat kaliski” na Głównym Rynku w Kaliszu

Źródło: fot. Adam Wilkoszarski.

Całość wyżej opisanych działań nie byłaby możliwa gdyby nie pomysłodawczynie i koordynatorki projektu z ramienia Narodowego Instytutu Architektury i Urbanistyki – Alicja Gzowska i Zuzanna Mielczarek – które we wstępie do broszury wyartykułowały główny cel projektu – pragnienie, by podjęte działania „stały się dla mieszkańców i odwiedzających pretekstem do lepszego poznania lokalnej historii i przyczyniły się do rozbudzenia głębszego zainteresowania dziedzictwem architektonicznym”¹⁸. Podsumowująca projekt wystawa – „Dwudziestolecie w Twoim powiecie” – otwarta została w Warszawie 18 grudnia 2019 roku i trwała do 19 stycznia 2020 roku. Przedstawiała ona efekty lokalnych działań przeprowadzonych przez kuratorów w poszczególnych dziesięciu wybranych wcześniej powiatach¹⁹.

¹⁷ Między innymi: *Wystawa „Infrastruktura Niepodległości” w Kaliszu. W niedzielę spacer po starówce*, [w:] Kalisz – NaszeMiasto.pl. Dostępny w Internecie: <https://kalisz.naszemiasto.pl/wystawa-infrastruktura-niepodleglosci-w-kaliszu-w-niedziele/ar/c1-7388014> [dostęp: 29.02.2020]; *Infrastruktura niepodległości. Wystawa o odbudowie Kalisza*, [w:] Kalisz, Gazeta i Portal informacyjny miasta Kalisz – zyciekalisza.pl. Dostępny w Internecie: <https://zyciekalisza.pl/artukul/infrastruktura-niepodleglosci/825166>, [dostęp: 29.02.2020].

¹⁸ A. Gzowska, Z. Mielczarek, *Wstęp*, [w:] *Infrastruktura Niepodległości...*, dz. cyt., s. 3.

¹⁹ *Wystawa Dwudziestolecie w Twoim powiecie*, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki. Dostępny w Internecie: <http://niaiu.pl/2019/12/wystawa-dwudziestolecie-w-twoim-powiecie/> [dostęp: 31.12.2019].

Autor składa serdeczne podziękowania Koordynatorce i zespołowi Narodowego Instytutu Architektury i Urbanistyki, zaangażowanym w projekt członkom Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, autorom tekstów, pracownikom Urzędu Miejskiego w Kaliszu, Archiwum Państwowego w Kaliszu, Archiwum Akt Nowych, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, Agencji Promocyjno-Reklamowej Libra, Agencji Reklamowej Studio 47, Panu Mariuszowi Hertmannowi i Pani Natalii Malek.

Bibliografia

Artistic contacts between political blocs in post-1945 Europe, [w:] ConferenceKalisz2019. <https://kaliszconference2019.wordpress.com/> [dostęp: 29.02.2020].

Infrastruktura Niepodległości, [w:] Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki. <http://niaiu.pl/infrastruktura-niepodleglosci/> [dostęp: 31.12.2019].

Infrastruktura Niepodległości – międzywojenny powiat kaliski, red. M. Rabiega, Kalisz 2019.

Infrastruktura niepodległości. Wystawa o odbudowie Kalisza, [w:] Kalisz, Gazeta i Portal informacyjny miasta Kalisz – zyciekalisza.pl. <https://zyciekalisza.pl/artukul/infrastruktura-niepodleglosci/825166/> [dostęp: 29.02.2020].

Wystawa Dwudziestolecie w Twoim powiecie, [w:] Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, <http://niaiu.pl/2019/12/wystawa-dwudziestolecie-w-twoim-powiecie/> [dostęp: 31.12.2019].

Wystawa „Infrastruktura Niepodległości” w Kaliszu. W niedzielę spacer po starówce, [w:] Kalisz – NaszeMiasto.pl. <https://kalisz.naszemiasto.pl/wystawa-infrastruktura-niepodleglosci-w-kaliszu-w-niedziele/ar/c1-7388014> [dostęp: 29.02.2020].

Infrastructure of Independence project – the interwar Kalisz county

Actions taken as a part of the Infrastructure of Independence project concerning the interwar Kalisz county resulted in the creation of an exhibition and a brochure about the architectural heritage of the region and modernization processes which took place there in the interwar period.

keywords: *Kalisz, interwar period, rebuilding, exhibition.*

Recenzował dr hab. inż. arch. Jan Kurek